

Література

1. Роменець В.А. Історія психології ІХ початку ХХ століття / В.А.Роменець. - К. : Вища школа, 1995. - 614с.
2. Ярошевский М.Г. История психологии: от античности до середины ХХ века / М. Ярошевский. - М., 1996. - 463с.
3. Karl Halvor Teigen. En psykologihistoria. - Stockholm: Liber, 454s.

References

1. Romenets' V.A. Ístoriya psikhologii ÍKH pochatku KHKH stolíttya / V.A.Romenets'. - K. : Vishcha shkola, 1995. - 614s.
2. Yaroshevskiy M.G. Istoriya psikhologii: ot antichnosti do serediny KHKH veka / M. Yaroshevskiy. - M., 1996. - 463s.
3. Karl Halvor Teigen. En psykologihistoria. - Stockholm: Liber, 454s.

Тоба М.В.

Развитие психологической науки в странах Скандинавии: историческая перспектива

В статье представлено исторический экскурс относительно развития психологической науки в странах Скандинавии, в частности, в Дании, Швеции, Норвегии.

Ключевые слова: страны Скандинавии, историческая перспектива, англо-саксонско-американская традиция, идеализм, холизм, феноменология, эклектическая философия, гештальтпсихология, прикладная психология.

Toba M.V.

The development of psychological science in the Nordic countries: a historical perspective

The article presents a historical review on the development of science psychological in Nordic countries, particularly Denmark, Sweden and Norway.

Key words: Nordic countries, historical perspective, the Anglo-Saxon-English tradition, idealism, holism, phenomenology, eclectic philosophy, Gestalt psychology, applied psychology.

Тоба Маріанна Василівна – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.9:32 (075)

Траверсе Т. М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОМИЛОК ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті наведено результати дослідження політичного мислення у частині відхилень, помилок пошукового процесу. Визначено психологічні детермінанти помилковості політичного мислення. Джерел – 2.

Ключові слова: політичне мислення, помилки політичного мислення.

Постановка проблеми. Актуалізований політичний контекст суспільного буття поставив чимало проблем, серед яких політична потреба орієнтування людини (розуміння, усвідомлення, знання, ідентифікації) у політичній дійсності. Це, своєю чергою, пов'язано з розвиненістю її політичного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У політико-психологічній науці мислення в якості когнітивного компонента включене (переважно опосередковано) до численних психологічних феноменів політичної психіки. Термін «політичне мислення» є вживаним, проте неоднозначно визначеним. Розглядаючи накопичений досвід вивчення та дослідження політичного мислення можна виокремити підходи, які мають різне дисциплінарне походження, будучи запозиченими з філософії, політичних наук, соціології та ін. Йдеться про описовий, процесуально-динамічний, соціально-психологічний, системний підходи.

Ми визначаємо політичне мислення як процес розв'язання проблем стосовно боротьби за статуси та ресурси соціуму (або його частки). Будь-яке предметне мислення, набуваючи політико-владної контекстуальності здатне набути рис політичного мислення, політизуватися. І, водночас, полишаючи цей контекст воно втрачає сенс політичного. Пошук заданих зв'язків у предметному змісті політичної проблеми (а далі й задачі) складає сутність політичного мислення як інтелектуальної діяльності, пов'язаної з політикою. Цей пошук регулюється співвідношенням заданих та даних зв'язків та опосередковується оперуваннями ними.

Проблема хибності, помилковості політичних дій, а отже й політичного мислення є однією з чи не найгостріших і відкритих. Як зазначає Т. В. Корнілова багатоплановість механізмів саморегуляції мислення людини є такою, що вірогідність не прийти до мети, не побачити продуктивну гіпотезу, не поставити потрібну мету, недовраховати умови, недостатньо докласти зусиль, проявити недостатню критичність залишаються майже завжди» [Корнілова, 1999].

Розкриваючи негативні наслідки Джагернауту як форми Сучасності, Е. Гідденс виокремлює чотири причини: а) помилки творців цього світу; б) помилки тих, хто управляє сучасним світом; в) неумисні наслідки благих намірів; д) помилковість нашого знання про суспільство. Сучасний світ є неконтрольованим. Однак це не означає, що ми приречені на одвічні помилки внаслідок недомислення [A. Giddens, 1990]. Пропонуючи утопічний реалізм як засіб долання такого стану, він окреслює способи знаходження балансу між утопічним ідеалом та реальним життям у нинішньому світі.

Мета статті - визначення психологічних причин помилок пошукового процесу в ході розв'язання політичних задач.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У нашому дослідженні брало участь 200 осіб, з яких виокремлено групи по 50 осіб у кожній. Серед них група депутатів різних районних та місцевих рад України (далі Гп). Усі інші групи склали студенти, які тією чи іншою мірою залучені до політичної діяльності, а саме: а) ті, хто готується працювати у політиці (студенти-політологи) – далі Гсп; б) студенти неполітичного, негуманітарного профілю (спеціальність механіка, математика) – далі Гсмм; в) студенти спеціальності психологія, релігієзнавство, філософія – далі Гспс; г) з усіх груп студентів було виокремлено групу студентів – безпосередніх учасників політичних подій на Майдані осені 2013 – зими 2014 рр. – далі Гсм.

Дослідження здійснювалося методом спостереження, бесіди, контент-аналізу. Для виявлення прихованих факторів та психологічних явищ, що формувалися протягом розв'язування задач у респондентів, а також їхньої специфіки, було проведено факторний аналіз даних. Він проводився методом головних компонент з використанням повернення Варімакс із Кайзеровою нормалізацією. Вибір такого методу забезпечив максимальну якість отриманої моделі – високі показники частки поясненої дисперсії отриманими факторами. Обмеження щодо пояснювальної можливості факторів (Eigenvalue) було встановлено на рівні

більше за 1. Таким чином, виокремились найбільш значущі з них, а саме: фактор 1 - «системність», 2 - «буденність», 3 - «популізм», 4 - «інтуїтивність», 5 - «раціональність», 6 - «творчість», 7 - «ситуаційність», 8 - «психограма», 9 - «експрес-розв'язок», 10 - «еталон».

Помилки мисленнєвого процесу зумовлювалися: 1) типом політичної задачі; 2) мірою розвитку, якістю функціонування та співвідношення компонентів політичного мислення (когнітивного, операційного, регулівно-особистісного); 3) мірою сформованості властивостей політичного мислення (предметності, поняттєвості, практичності, творчості); 4) мірою розвитку розумових дій, які зумовлювали етапність та цілісність пошукового процесу (підготовчі, планувальні, оціночні, реалізуючі, перевірочні); 5) мірою володіння механізмами розв'язання політичних задач (комбінування, аналогізування, реконструювання, універсальні-змішані, випадкові дії). Розглянемо більш детально ці групи чинників, які зумовлювали хибні політичного мислення у процесі розв'язання задач.

1. У дослідженні актори розв'язували чотири типи політичних інформаційних задач – на аналізування, прогнозування, прийняття рішення, управління [Траверсе, 2013]. Загальна специфіка політичних задач зумовлювала той факт, що кожна з них у певний спосіб трансформувалася для актора, а саме: а) ставала віднесеною або ні; б) складною чи важкою; в) відкритою чи закритою тощо (Г. О. Балл, Дж. Брунер та ін.). Оскільки політична задача є динамічною, то з одного боку – актор мав виявляти послідовність, наполегливість, волю, а з іншого – гнучкість, рухливість розуму, оскільки виникало підґрунтя для помилок з-за ригідності мислення. Характерною була ситуація, коли актор використовував ефективні способи інтелектуальної діяльності, проте будучи у складі його звичного репертуару, вони, зумовлювали індивідуальний стиль політичного мислення, який функціонував як «матриця стійкого патологічного стану» (термін Н. П. Бехртеревої), яку варто зруйнувати. Іншими словами, політична задача підлягає перманентному переформулюванню, оскільки попередня втрачає актуальність у зв'язку з міною ситуації.

З'ясувалося, що продуктивність розв'язання задач у усіх групах була різною. Так, найменша продуктивність у розв'язанні задач виявилися у задачах на (а) аналізування та прогнозування (у групах Гп, Гсм); (б) прийняття рішення та управління (у групі Гсп); (в) управління та прогнозування (у групі Гсм); (г) в усіх чотирьох задачах (у групі Гспс). Це означає, що відповідні види інтелектуальної політичної діяльності у акторів є недостатньо сформованими та розвиненими.

Низька продуктивність розв'язання політичних задач зумовлювалася низкою помилок, характерної для кожної з груп досліджуваних, що відбито у змісті факторів політичного мислення. Наприклад, для групи Гп при розв'язанні зазначених задач характерність помилок становлять: розв'язання задач за принципом аналогій (-412) фактор 10, інтелектуальна неготовність розв'язувати задачу цього типу (-408) фактор 6, (-304) фактор 7. Відсутність: релевантних здогадок (-528) фактор 10; спрямованості на оптимальний розв'язок (-553) фактор 9; спрямованості на результат (-458) фактор 1; правильних варіантів розв'язку (-329) фактор 2 (тобто відбувалося жертвування якістю розв'язку з огляду на нагальну потребу «тут і зараз» винайти рішення. По-суті політик намагався віднайти загальний більш-менш релевантний напрям ходу розв'язання задачі, а не найбільш доцільний розв'язок тощо); виокремлення суперечностей (-329) фактор 6; неясних задумів (-322) фактор 2, (-354) фактор 3; знань про незнання (-574) фактор 3, що посилювало популізм та самовпевненість депутата; підготовчих дій (-352) фактор 10; тактики орієнтації на умови задачної ситуації (-379) фактор 2; тактики структурно-функціонального орієнтування (-419) фактор 2, (-347) фактор 3; уточнень прийняття рішення про прийнятність розв'язку (-610) фактор 3 та ін.

2. Функціонування та співвідношення когнітивного, операційного, регулівно-особистісного компонентів політичного мислення дає підстави стверджувати, що визначальним є регулівно-особистісний компонент. Зокрема, у групі депутатів виявилася

нехтування нормами стандартами (-,637) фактор 5, які мали б обов'язково дотримуватися у політичній діяльності. Йдеться про порушення алгоритму стереотипних дій, що мало прояв у відхиленнях від нормативно-правової, законодавчої бази, яка регулює діяльність будь-якого депутата. Виражена суб'єктивна система смислів (.938), смисли об'єкта діяльності (.920), смисли власне діяльності (.908), процедурні знання (.920), формування смислів об'єктів політичної діяльності на основі суб'єктивних значень (.929) у факторі 1 свідчать, що у політиків наявна готовність до так званих екстраординарних кроків щодо «можливого у мисленні» (термін К. Поппера). А існуючі нормативи у суспільстві не завжди є визначальними регуляторами їхньої політичної діяльності. Більше того, усвідомлення та орієнтування у так званих недовизначеностях у нормативному полі дає підстави спиратися на ті механізми легітимації політики, які мають історичний характер і визначаються якісними параметрами соціуму.

Водночас у групі Гсм норми-ідеали виявилися визначальними. Вони демонстрували свідомі намагання дотримуватися норм-стандартів «мирного, демократичного спротиву», «коректної демонстрації незгоди з діями уряду» та ін. (.802) фактор 1 та водночас нехтування ними (-,330) фактор 5. Така ціннісна зумовленість політичного мислення створювала настільки потужну доміную, що не давала можливості врахувати інші, відмінні від наявних у них цінностей. З'ясувалося, що у багатьох студентів батьки не схвалювали їхню радикальну політичну позицію, розуміючи небезпечність і власне загрозу життю своїх дітей. Проте студенти не зважали на прохання, заборони, умовляння родичів. Виражена вмотивованість орієнтації на «еталон» (.616) фактор 2, ідеал можна пояснити особливостями ціннісно-мотиваційного становлення особистості в юнацькому віці, співвіднесенням Я-реального та Я-ідеального, формуванням політичної самосвідомості і т. ін. Наявна низька спрямованість на себе (.905) фактор 2 та висока спрямованість на інших (.851) фактор 2 свідчать про усвідомлення обов'язковості власної участі у політичних подіях «заради всіх», «нашої справи», «нормального життя в країні», «прогнати корупціонерів», «перезавантажити владу» і т. п., що призводило до відвертого нехтування власним життям.

Інші два компоненти політичного мислення також характеризуються своєрідними помилками. Наприклад, для когнітивного компоненту політичного мислення у групі Гсп стало: несформованість операції узагальнення (-,992); нечітке формулювання вихідних умов ситуації, прийняття рішень про розуміння умов задачі здебільшого на рівні буденної політичної свідомості (.709); відсутність знання про незнання (-,498) фактор 1, (-,475) у факторі 2 та ін. зумовлювали той факт, що межі розв'язуваної проблемної політичної ситуації формувалися приблизно, зазнавали суттєвих девіацій, внаслідок чого задача втрачала політичну предметність і розв'язувалася як соціальна, особистісна тощо. Для більшості студентів характерним було явище безпроблемності, яке потім трансформувалося у надпроблемність, тоді як для політиків характерною була усвідомлена система координат, в якій здійснювалася пошукова діяльність. Сформованість інформаційної основи політичної діяльності як спеціально професійно-політичної давала змогу політикам випереджати, прогнозувати та планувати саму можливість виникнення проблемних ситуацій.

Для групи Гсп характерні помилки: звуження поля уваги і дій; дотримання алгоритмів стереотипних дій, що зумовлюється їхньою учбовою діяльністю, тобто задача розв'язувалася як навчально-політична; домінування неусвідомлюваної, ірраціональної складової політичного мислення, коли студент намагався з власного попереднього досвіду за аналогією виокремити відоме раціональне рішення, перенести його в розв'язування політичної задачі і, по-суті приймав ірраціональні рішення на субетапах пошукового процесу.

Для групи Гсм типовим стали реакції відчуження від проблеми, або ж внаслідок абстрагування достатньо узагальнене її трактування.

У групі Гем політичне мислення здебільшого виявлялося недостатньо релевантним відносно польової політичної ситуації внаслідок нерозвиненої предметності та практичності. Наприклад, учасник Майдану на рівні узагальнень демонстрував цілісність, структурованість пошукового процесу, які зумовлювалися соціально-політичними атигнодами та іншими стильовими аспектами політичного мислення. Проте вони виявлялися коректними відносно ідеологічно-ціннісного аспекту актуалізованої соціальної (а не політичної) ситуації, тобто такої, яку, здебільшого, оцінювали у ціннісно-соціальному контексті («людей не можна вбивати...», «влада нічого не робить...» тощо).

Звісно, що реальна практична політична ситуація як цілісний конструкт пізнання є недоступною для пересічного актора – учасника польових публічних політичних подій. Але хоча б розуміння самого цього факту як (а) рефлексування своєї позиції, що мало прояв: у спрямованості на інших (.851) фактор 2, полілогічності; (б) інтерпретуванні свого статусу, трактуванні своїх соціально-політичних ролей та функцій у різних політичних контекстах, тобто спрямованості на себе (.905) фактор 2; (в) виокремленні та усвідомленні наявності засобів, цілей, умов, можливої системи задач (об'єктивних, суб'єктивних та ін.), а головне – міри наявності та володіння ресурсами своєї політичної діяльності, що сприяло б раціоналізації пошукового процесу; г) яскравий емоційний супровід мисленнєвого процесу (.825) фактор 2 та ін.

3. Міра сформованості властивостей політичного мислення (предметності, поняттєвості, практичності, творчості) свідчить про те, що предметність політичної задачі здебільшого ставала перешкодою на етапі розуміння умови та заданих зв'язків об'єктів задачі. Наприклад, актор намагався переформулювати задачу «Чи варто йти на Майдан?» у межах політичного предмету: «Чи протистояти владі?», «Які зиски я матиму від участі у політиці?» або в межах іншого предмету, виокремлюючи доступні йому предмети, а саме: «Чи варто відстоювати позицію студентів?» (соціальна); «Чи потрібен мені негативний емоційний досвід?» (особиста) і т. п.

Поняттєвість як властивість мала суттєву значущість на етапах проблематизації, переведення на свою мову, формулювання задуму. Зважаючи на психологічну специфіку політичних задач, усі вони піддавалися не лише переформулюванню на «свою» мову, а й довизначенню (Ю. І. Машбиць). Найяскравіше це мало прояв формуванні гіпотези, коли якась з ознак ситуації бралася за системотвірну і на її основі формувався мисленнєвий образ. Проте хвибою є вже те, що до уваги бралася лише одна ознака. Більше того диференціація на суттєве і несуттєве у задачі також призводило до хиб політичного мислення. Дійсно, актор апріорі не здатен «схопити» усі контексти політичного буття, тому, так звані дрібниці, можуть виявитися тими зв'язками з іншими вимірами політики, які ще є недоступними для актуального емпіричного політичного мислення, проте мають бути сигналами, що ці «інші» контексти функціонують.

Практичність та творчість політичного мислення мала прояв у так званій відкритості зовнішньому світові. Так, у групі депутатів переважала цілісність відображення ситуації, вміння враховувати не лише суттєві, а й ніби другорядні аспекти ситуації.

В усіх інших групах серед суттєвих ознак політичної ситуації зазначалися: а) правила, закони, які офіційно та неофіційно регулюють їхню діяльність; б) ціннісно-моральні орієнтири соціального контексту (наприклад, «справедливість завжди перемагає ...») тощо. Не суттєвими вважалися: а) індивідуальні характеристики потенційного учасника політичної ситуації. Це відбувалося з кількох причин: а) внаслідок соціально-політичної нечутливості; б) невміння їх виокремити для себе та конкретизувати в особі іншого; в) виокремлення лише однієї достатньо абстрактної властивості типу «чесна людина», «порядна людина» та ін.

Поза увагою залишалася: а) усвідомлення та аналіз власних персональних реальних ресурсів політичної діяльності (наприклад, «... нас багато»); б) врахування динаміки та

потенціалу ситуації та ін. Йдеться про невміння виокремлювати одиниці ситуації, її оперативні значення та смисли та ін., що своєю чергою, унеможливило продуктивне розв'язування задачі.

«Чуття ситуації», яке є синтезом предметно-поняттєвого змісту мисленнєвої діяльності та його творчості і практичності зумовлювало ефективність політичного мислення акторів в усіх групах. Його відсутність спричинювала: а) більшу тривалість пошукового процесу або швидке його припинення; б) слабку скоординованість тактик мисленнєвого пошуку; в) схильність до крайнощів у сприйманні та розумінні ситуації; г) монологічність; д) стереотипність мислення та ін.

4. Розвиток розумових дій, які зумовлювали етапність та цілісність пошукового процесу мав різний рівень та узгодженість у групах досліджуваних. Наприклад, характерними для політичного мислення Гсм були помірно виражені лише оціночні (,564) фактор 2 та перевірочні дії (,341) фактор 7; у групі Гспс яскраво вираженими виявилися оціночні (,890) фактор 2 та недорозвиненими усі інші.

З'ясувалося, що дії узагальнення, які склалися в ході розв'язання політичних задач виконували різні функції: а) загально-регуляторну, яка задає загальний напрям розв'язку. Це мало прояв як мисленнєва установка, аттитюд, політичне упередження та ін. Аналогія з наступним кількаразовим узагальненням здійснювала функцію символізації, а, зрештою, міфологізації, а в крайньому варіанті – архаїзацію політичного мислення (що характерно для групи Гсм); б) конкретно-регуляторну, яка виявлялася в пошукових тактиках як операціональних схемах способу організації мислення; в) формальну, тобто фактично не здійснювала впливу в регуляції пошукової діяльності.

Водночас непродуктивним виявився розрив або навіть протиставлення теоретичних та емпіричних узагальнень, оскільки ефективність, наприклад, процедур субетапів прийняття рішення, забезпечувалася їхнім релевантним співвідношенням (причому емпіричні узагальнення мали навіть дещо більший регуляторний потенціал, що характерне для груп Гп та Гсм).

5. Міра володіння тактиками та стратегіями (механізмами) розв'язання політичних задач зумовлювала ефективність їхнього розв'язання. Зокрема, акторам з групи Гсм лише частково, фрагментарно вдавалося виокремлювати необхідні та достатні умови, з урахуванням яких уможлилювався розв'язок задачі. В індикаторах дослідження про це свідчить неузгодженість мисленнєвих тактик фокусування: а) на знайомій (,350) фактор; (,912) фактор 4 або на менш знайомій частині задачі (,397) фактор 1, (,821) фактор 4; б) на смислах (,358) фактор 2 або значеннях, або лише на смислах, внаслідок недорозвиненості суб'єктивних значень (-,511) фактор 4; в) на виокремленні лише функціональних або структурних властивостей задачної ситуації та ін. Кожна з тактик використовувалася достатньо вузько, коли виокремлювалася одна суттєва ознака, навколо якої будувався подальший розв'язок. Виявляючи інші також суттєві ознаки (внаслідок релевантного співвіднесення характеристик в одній тактиці), актор не міг їх узагальнити та систематизувати, що призводило до хибного розуміння (за В. В. Знаковим) або й до припинення розв'язку.

Освоєння, інтерпретування об'єктів та подій задачного простору інколи існувало як наявні «симулякри» (Ж. Бодрийяр), оскільки актор «постмодерніського світу» лише частково може вивільнитися від ілюзій та галюцинацій – «гіперреальності» політичних подій. Симуляції нівелюють різницю між істиною та брехнею, реальним і вдаваним (J. Baudrillard, 1983).

5. Пошуковий процес політичного мислення має три етапи (розуміння; формування задуму (гіпотеза розв'язку), реалізація задуму) та шерг необхідних субетапів, які мали різну інтенсивність залежно від їх значущості. Це виявилось у стратегіальній організації мисленнєвого процесу, яка мала особливості в різних групах досліджуваних. Зокрема, системно-стратегіальна організація політичного мислення мала різну ієрархію значущості за

мірою володіння стратегіальними діями по групах: Гп – комбінаторика, реконструювання, універсальні (змішана) дії, аналогізування, випадкові підстановки; Гсп – аналогізування, комбінаторика, випадкові дії, реконструювання, універсальна; Гсм – аналогізування, випадкові підстановки, реконструювання, універсальна, комбінаторика; Гсмм – аналогізування, реконструювання, випадкові підстановки, комбінування, змішана; Гспс – аналогізування, випадкові підстановки, реконструювання, комбінування.

Як виявилось, у непрофесійних акторів домінуючими були дії аналогізування. Якщо це пов'язати з наявними домінантними ціннісними «еталонами», то виникає небезпека хибного орієнтування у ситуації. Оскільки будь-які політичні цінності (які формуються в ідеологічні конструкції) здебільшого є одним з багатьох варіантів, а отже неминуче спрощують та призводять до одностороннього тлумачення суспільно-політичної дійсності.

Висновки. Політичне мислення як феномен політичної дійсності складається з когнітивного, операційного та індивідуально-особистісного компонентів та має прояв у ситуативно (тактики) та особистісно (стратегії) зумовлених мисленнєвих діях в межах предметності, практичності, поняттєвості та творчості політичного мислення. Врахування всіх зазначених аспектів системної організації політичного мислення створює можливості для його ретельного вивчення та унебезпечення хоча б очевидних помилок у трактуванні власне актуалізованої політичної реальності актором.

Література

1. Baudrillard J. Simulations / J. Baudrillard. –NY: Semiotext, 1983.
2. Giddens A. The Consequences of Modernity. L., 1990.

References

1. Baudrillard J. Simulations / J. Baudrillard. –NY: Semiotext, 1983.
2. Giddens A. The Consequences of Modernity. L., 1990.

Траверсе Т.М.

Психологические детерминанты ошибок политического мышления.

В статье приведены результаты исследования политического мышления в части отклонений, ошибок поискового процесса. Определены психологические детерминанты ошибочности политического мышления. Источников – 2.

Ключевые слова: политическое мышление, ошибки политического мышления.

Traverse T. M.

Psychological determinants of errors of the political thinking

To the article the results of research of the political thinking are driven in part of rejections, errors of searching process. Psychological determinants of fallaciousness of the political thinking is certain. Sources - 2.

Key words: political thinking, errors of the political thinking.

Траверсе Тетяна Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.